

Ενότητα 1^η

Η Ελένη και η καταστροφή της Τροίας

Ο Ηρόδοτος, προσπαθώντας να ερμηνεύσει την αντιπαλότητα Ασίας και Ευρώπης που οδήγησε στους Περσικούς πολέμους, αναφέρει την εκδοχή ότι αυτή ξεκίνησε από αρπαγές γυναικών. Ο Πάρης οδήγησε την Ελένη στην Τροία βέβαιος πως δεν επρόκειτο να τιμωρηθεί εξαιτίας της παλαιότερης αρπαγής της Μήδειας από τους Έλληνες. Όταν αυτοί απαίτησαν την επιστροφή της, σύμφωνα με την εκδοχή Αιγύπτιων ιερέων που παρατίθεται στο δεύτερο βιβλίο της *Ιστορίας του*, οι Τρώες ισχυρίστηκαν ότι δε βρισκόταν στα χέρια τους, και επακολούθησε ο Τρωικός πόλεμος. Η καταστροφή της Τροίας παρουσιάζεται από τον ιστορικό ως θεϊκή βούληση, καθώς το *θεῖον* θέλησε να καταστήσει φανερό ότι τα σοβαρά αμαρτήματα (όπως η αγνωμοσύνη του Πάρη προς τον Μενέλαο που τον φιλοξενούσε) επισύρουν ολέθριες συνέπειες για αυτούς που τα διαπράττουν.

Εἰ ἐν Ἰλίῳ Ἑλένη ἦν, ἀπέδοντο ἂν αὐτὴν τοῖς Ἑλλησιν οἱ Τρῶες, ἐκόντος γε ἢ ἄκοντος Ἀλεξάνδρου. Οὐ γὰρ δὴ οὕτω γε φρενοβλαβῆς ἦν ὁ Πρίαμος οὐδὲ οἱ ἄλλοι Τρῶες, ὥστε τοῖς σφετέροις σώμασι καὶ τοῖς τέκνοις καὶ τῇ πόλει κινδυνεύειν ἐβούλοντο, ὅπως Ἀλέξανδρος Ἑλένη συνοικῇ. Εἰ δέ τοι καὶ ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις ταῦτα ἐγίγνωσκον, ἐπεὶ πολλοὶ μὲν τῶν ἄλλων Τρώων, μάλιστα δὲ οἱ αὐτοῦ νιεῖς, ὁπότε συμμίσγοιεν τοῖς Ἑλλησιν, ἀπώλλυντο, Πρίαμος, εἰ καὶ αὐτὸς Ἑλένη συνώκει, ἀπέδωκεν ἂν αὐτὴν Μενελάῳ, ἵνα αὐτὸς καὶ οἱ ὑπῆκοοι αὐτοῦ ἀπαλλαγεῖεν τῶν παρόντων κακῶν. Ἀλλ' οὐ γὰρ εἶχον Ἑλένην ἀποδοῦναι οὐδὲ λέγουσιν αὐτοῖς τὴν ἀλήθειαν ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες, ὥς μὲν ἐγὼ γνῶμην ἀποφαίνομαι, τοῦ δαιμονίου παρασκευάζοντος ὅπως πανωλεθρία ἀπολόμενοι καταφανὲς τοῦτο τοῖς ἀνθρώποις ποιήσωσι, ὥς τῶν μεγάλων ἀδικημάτων μεγάλαι εἰσὶ καὶ αἱ τιμωρίαι παρὰ τῶν θεῶν.

Αν η Ελένη ήταν στην Τροία, θα την επέστρεφαν, βέβαια, οι Τρώες στους Έλληνες, με τη θέληση ή και χωρίς τη θέληση του Πάρη. Γιατί, βέβαια, δεν ήταν τόσο παράφρων ο Πρίαμος, ούτε οι άλλοι κάτοικοι της Τροίας, ώστε να θέτουν με τη θέλησή τους σε κίνδυνο τη δική τους ζωή και τη ζωή των παιδιών τους και την πόλη τους, για να ζει ο Πάρης μαζί με την Ελένη. Κι αν ακόμη, όμως, τα πρώτα χρόνια του πολέμου είχαν αυτή την άποψη, επειδή πολλοί άλλοι Τρώες και προ πάντων τα δικά του τα παιδιά σκοτώνονταν κάθε φορά που συγκρούονταν με τους Έλληνες, ο Πρίαμος, αν κι ο ίδιος συγκατοικούσε με την Ελένη, θα την επέστρεφε στον Μενέλαο, με σκοπό να απαλλαγεί και ο ίδιος και οι υπήκοοί του από τις συμφορές που τους βρήκαν. Αλλά, βέβαια, δεν είχαν την Ελένη, για να την επιστρέψουν στους Έλληνες, και ούτε οι Έλληνες τους πίστευαν, παρόλο που αυτοί έλεγαν την αλήθεια, επειδή - κατά την άποψή μου- οι θεοί μηχανεύονταν με την ολοκληρωτική καταστροφή των Τρώων να κάνουν αυτό το πράγμα ολοφάνερο, ότι, δηλαδή, για τα μεγάλα αδικήματα είναι μεγάλες και οι τιμωρίες των θεών

Ἡρόδοτος, «*Ιστορίη*», 2,120 (διασκευή)

Γίνεται φανερό από το παραπάνω κείμενο ότι η εκδοχή του Ηροδότου για το μύθο της Ελένης, την οποία αποδίδει στους Αιγύπτιους ιερείς που ο ίδιος γνώρισε, είναι μια παραλλαγή του μύθου, όπως τον διαμόρφωσε για πρώτη φορά ο ποιητής Στησίχορος στην «Παλινωδία» του: Η Ελένη δεν πήγε ποτέ στην Τροία!

Ο Ευριπίδης, που είναι λίγο μεταγενέστερος του Ηροδότου, στην ιδιότυπη τραγωδία του «Ελένη», που αναλύουμε στα μαθήματα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από μετάφραση, προσθέτει στην εκδοχή αυτή του Στησιχόρου και του Ηροδότου την επινόηση για το είδωλο της Ελένης που δόθηκε στον Πάρη. Η εκδοχή του Ηροδότου, επειδή θέλει να δώσει ένα ηθικο-θρησκευτικό μήνυμα μέσα από αυτή την ιστορία, παραμένει μόνο στην απουσία της Ελένης από την Τροία, χωρίς να κάνει την παραμικρή αναφορά σε κανένα είδωλο.

Παράλληλο κείμενο (από τη σελίδα 100)

Ο Γοργίας στο έργο του *Ελένης ἐγκώμιον*, ένα ρητορικό **παίγνιο του λόγου** στο οποίο διαφαίνεται όλη η δύναμη της ρητορικής τέχνης του μεγάλου αυτού σοφιστή, απαριθμεί τέσσερις παράγοντες στους οποίους ενδεχομένως οφείλεται η φυγή της Ελένης με τον Πάρη: α) τους θεούς και την τύχη, β) τη βία, γ) τον πειστικό λόγο και δ) τον έρωτα. Και οι τέσσερις, κατά τον Γοργία, είναι ανώτεροι από την ανθρώπινη βούληση, άρα η Ελένη δεν ευθύνεται για την πράξη της.

Ἡ γὰρ Τύχης βουλήμασι καὶ θεῶν βουλευμασι καὶ Ἀνάγκης ψηφίσμασιν ἔπραξεν ἢ ἔπραξεν, ἢ βία ἀρπασθεῖσα, ἢ λόγοις πεισθεῖσα, ἢ ἔρωτι ἀλοῦσα. Εἰ μὲν οὖν διὰ τὸ πρῶτον, ἄξιός αἰτιᾶσθαι ὁ αἰτιώμενος· θεοῦ γὰρ προθυμίαν ἀνθρωπίνῃ προμηθίᾳ ἀδύνατον κωλύειν. [...] Εἰ οὖν τῇ Τύχῃ καὶ τῷ θεῷ τὴν αἰτίαν ἀναθετέον, τὴν Ἑλένην τῆς δυσκλείας ἀπολυτέον.

Ε, λοιπόν, η Ελένη έκανε αυτά που έκανε είτε σύμφωνα με τις επιθυμίες της Τύχης, είτε σύμφωνα με τις αποφάσεις των θεών είτε σύμφωνα με τις αποφάσεις του πεπρωμένου, ή επειδή αρπάχτηκε με τη βία, ή επειδή πείσθηκε με τα λόγια, ή επειδή κυριεύτηκε από τον έρωτα. Αν όμως τα έπραξε για τον πρώτο λόγο που προαναφέραμε, πρέπει η κατηγορία να αποδίδεται στον ένοχο· γιατί τη θέληση των θεών είναι αδύνατο να την παρεμποδίσουμε με την ανθρώπινη περίσκεψη. [...] Εάν, επομένως, πρέπει να αποδοθεί η κατηγορία στην Τύχη και σε κάποιο θεό, πρέπει η Ελένη να απαλλαγεί από τη δυσφήμιση.

Γοργίας, «Ελένης ἐγκώμιον» 6.

Παρακάτω αναδημοσιεύουμε και ολόκληρο το ποίημα «ΕΛΕΝΗ» του μεγάλου μας νεοέλληνα ποιητή Γιώργου Σεφέρη, μέρος μόνο του οποίου δίνεται στα σχολικά βιβλία αρχαίας γλώσσας και γραμματείας της Γ΄ Γυμνασίου. Ο Σεφέρης μέσα από το μύθο της Ελένης που του τον φέρνει στο νου η παραμονή του στην Κύπρο, βρίσκει αφορμή να διατυπώσει τη σκέψη του για το σύγχρονο δράμα της Κύπρου και του νέου Ελληνισμού συνολικά, στην εποχή που ακολούθησε το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Τότε αποδείχτηκαν «πουκάμισο αδειανό» οι υποσχέσεις των Άγγλων αποικιοκρατών κατά τη διάρκεια του πολέμου προς τον ελληνισμό της Κύπρου για αναγνώριση του δικαιώματός του για αυτοδιάθεση, αμέσως μετά τη συντριβή του φασισμού. Έτσι, στη δεκαετία του 1950 που ακολουθεί τον πόλεμο, λίγο πριν ξεσπάσει ο αγώνας των Κυπρίων για αυτοδιάθεση, οι μέχρι τότε θυσίες των Ελλαδιτών και των Ελληνοκυπρίων στον πόλεμο που προηγήθηκε κατά του Άξονα, μοιάζει να πήγαν ολότελα χαμένες, αφού η Αγγλία αρνείται τα ύψιστα εθνικά δικαιώματα του κυπριακού ελληνισμού. Η περίπτωση αυτή θυμίζει στον Σεφέρη τα έκπληκτα κι απελπισμένα λόγια του Τεύκρου και του Αγγελιοφόρου, από την τραγωδία «Ελένη» του Ευριπίδη.

Ο Σεφέρης προτάσσει ως «μότο»(χαρακτηριστική έκφραση) στο ποίημά του τρία αποσπάσματα της τραγωδίας του Ευριπίδη:

ΤΕΥΚΡΟΣ: ...στη θαλασσινή Κύπρο, όπου μου όρισε ο Απόλλων να κατοικώ, δίνοντάς της το νησιωτικό όνομα Σαλαμίνα ως ανάμνηση εκείνης της πατρίδος μου (στ. 148-150).

ΕΛΕΝΗ: Εγώ δεν πήγα στην Τρωάδα, ένα είδωλο μου ήταν (στ. 582).

ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ: Τι λες; Ώστε για μια νεφέλη τραβήξαμε του κάκου τόσα βάσανα; (στ. 706).

Γιώργου Σεφέρη: «Ελένη»

ΤΕΥΚΡΟΣ

... ες γην εναλίαν Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν
οικείν Απόλλων, όνομα νησιωτικόν
Σαλαμίνα θέμενον της εκεί χάριν πάτρας.

.....
ΕΛΕΝΗ

Ουκ ήλθον ες γην Τρωάδ', αλλ' είδωλον ην.

.....
ΑΓΓΕΛΟΣ

Τι φης;

Νεφέλης άρ' άλλως είχομεν πόνους πέρι;

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ: ΕΛΕΝΗ.

«Τ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες.»*

Αηδόνι ντροπαλό, μες στον ανασασμό των φύλλων,
συ που δωρίζεις τη μουσική δροσιά του δάσους
στα χωρισμένα σώματα και στις ψυχές
αυτών που ξέρουν πως δε θα γυρίσουν.

Τυφλή φωνή, που ψηλαφείς μέσα στη νυχτωμένη μνήμη
βήματα και χειρονομίες· δε θα τολμούσα να πω φιλήματα·
και το πικρό τρικύμισμα της ξαγριεμένης σκλάβας.

«Τ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες.»

Ποιες είναι οι Πλάτρες; Ποιος το γνωρίζει τούτο το νησί;
Έζησα τη ζωή μου ακούγοντας ονόματα πρωτάκουστα:
καινούριους τόπους, καινούριες τρέλες των ανθρώπων
ή των θεών·

η μοίρα μου που κυματίζει
ανάμεσα στο στερνό σπαθί ενός Αϊαντα
και μιαν άλλη Σαλαμίνα
μ' έφερε εδώ, σ' αυτό το γυρογιάλι. *

Το φεγγάρι
βγήκε απ' το πέλαγο σαν Αφροδίτη·
σκέπασε τ' άστρα του Τοξότη,* τώρα πάει νά 'βρει
την Καρδιά του Σκορπιού,* κι όλα τ' αλλάζει.

Πού είν' η αλήθεια;
Ήμουν κι εγώ στον πόλεμο τοξότης·
το ριζικό μου, ενός ανθρώπου που ξαστόχησε.*

Αηδόνι ποιητάρη*,
σαν και μια τέτοια νύχτα στ' ακροθαλάσσι του Πρωτέα*
σ' άκουσαν οι σκλάβες Σπαρτιάτισσες κι έσυραν το θρήνο,
κι ανάμεσό τους —ποιος θα το 'λεγε;— η Ελένη!
Αυτή που κυνηγούσαμε χρόνια στο Σκάμαντρο.
Ήταν εκεί, στα χείλια* της ερήμου· την άγγιξα, μου μίλησε:
«Δεν είν' αλήθεια, δεν είν' αλήθεια» φώναζε.
«Δεν μπήκα στο γαλαζόπλωρο καράβι.
Ποτέ δεν πάτησα την αντρειωμένη Τροία».

Με το βαθύ στηθόδεσμο, τον ήλιο στα μαλλιά, κι αυτό
το ανάστημα
ίσκιοι και χαμόγελα παντού
στους ώμους στους μηρούς στα γόνατα·
ζωντανό δέρμα, και τα μάτια

με τα μεγάλα βλέφαρα,
ήταν εκεί, στην όχθη ενός Δέλτα.*
Και στην Τροία;
Τίποτε στην Τροία — ένα είδωλο.
Έτσι το θέλαν οι θεοί. Κι ο Πάρης, μ' έναν ίσκιο πλάγιαζε σα να ήταν
πλάσμα ατόφιο.*
κι εμείς σφαζόμασταν για την Ελένη δέκα χρόνια.

Μεγάλος πόνος είχε πέσει στην Ελλάδα.
Τόσα κορμιά ριγμένα
στα σαγόνια της θάλασσας στα σαγόνια της γης·
τόσες ψυχές
δοσμένες στις μυλόπετρες, σαν το σιτάρι.
Κι οι ποταμοί φουσκώναν μες στη λάσπη το αίμα
για ένα λινό κυμάτισμα για μια νεφέλη
μιας πεταλούδας τίναγμα το πούμπουλο ενός κύκνου για ένα πουκάμισο
αδειανό, για μιαν Ελένη.
Κι ο αδερφός μου;*
Αηδόνι αηδόνι αηδόνι,
τ' είναι θεός; τι μη θεός; και τι τ' ανάμεσό τους*;

«Τ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες.»

Δακρυσμένο πουλί,
στην Κύπρο τη θαλασσοφίλητη
που έταξαν* για να μου θυμίζει την πατρίδα,
άραξα μοναχός μ' αυτό το παραμύθι*,
αν είναι αλήθεια πως αυτό είναι παραμύθι,
αν είναι αλήθεια πως οι άνθρωποι δε θα ξαναπιάσουν
τον παλιό δόλο των θεών·
αν είναι αλήθεια
πως κάποιος άλλος Τεύκρος, ύστερα από χρόνια,
ή κάποιος Αϊαντας ή Πρίαμος ή Εκάβη
ή κάποιος άγνωστος, ανώνυμος, που ωστόσο
είδε ένα Σκάμαντρο να ξεχειλάει κουφάρια,
δεν το 'χει μες στην μοίρα του ν' ακούσει
μαντατοφόρους* που έρχονται να πούνε

πως τόσος πόνος τόση ζωή
πήγαν στην άβυσσο
για ένα πουκάμισο αδειανό για μιαν Ελένη.

Πλάτρες: χωριό της Κύπρου στις πλαγιές του όρους Τρόδος, κοσμικό θέρετρο στα χρόνια της αγγλοκρατίας.

γυρογιάλι: ακτή.

Τοξότης· Σκορπιός: αστερισμοί.

Ξαστοχώ: αστοχώ.

στ. 14–15: το στερνό σπαθί: το σπαθί με το οποίο αυτοκτόνησε ο Αίας, γεγονός που στάθηκε αιτία να εξοριστεί ο Τεύκρος και να εγκατασταθεί στη Σαλαμίνα της Κύπρου (μια άλλη Σαλαμίνα).

στ. 17: σαν Αφροδίτη: όπως η Αναδυόμενη Αφροδίτη, που κατά την παράδοση αναδύθηκε από τον αφρό της θάλασσας στην Πάφο της Κύπρου (Κύπρις, Παφία).

Πρωτέας: (Πρωτεύς)· θαλασσινός δαίμονας, που άλλαζε συνεχώς μορφή και κατά τον Ευριπίδη βασιλιάς της Αιγύπτου.

χείλια: (της ερήμου)· εδώ η άκρη (της ερήμου).

στ. 23: ποιητάρη: ο χαρακτηρισμός αυτός του αηδονιού, καθώς και δακρυσμένο πουλί πιο κάτω (στ. 54) ανήκει στον Ευριπίδη. Στην Κύπρο ποιητάρης λέγεται σήμερα ο λαϊκός ποιητής. Ο Σεφέρης χρησιμοποιεί εδώ μια λέξη τοπική.

στ. 25: σκλάβες Σπαρτιάτισσες: πρόκειται για τις Σπαρτιάτισσες γυναίκες στην Αίγυπτο, που αποτελούν το χορό της τραγωδίας του Ευριπίδη.

Δέλτα: το Δέλτα του Νείλου.

ατόφιος: γνήσιος.

αδερφός: Αίας ο Τελαμώνιος.

στ. 52: τι 'ναι θεός κτλ.: πρόκειται για μετάφραση στίχου του Ευριπίδη (*Ελένη*, 1137): «ό,τι θεός ή μη θεός ή το μέσον, τις φησ' ερευνήσας βροτών...;» δηλ. ποιος άνθρωπος μπορεί να βρει και να πει τι είναι θεός κτλ.

τάζω: υπόσχομαι (αναφέρεται στη φράση του Ευριπίδη «όπου μου όρισε ο Απόλλων να κατοικώ»).

παραμύθι: ο μύθος του τρωικού πολέμου.

μαντατοφόρος: αγγελιαφόρος.